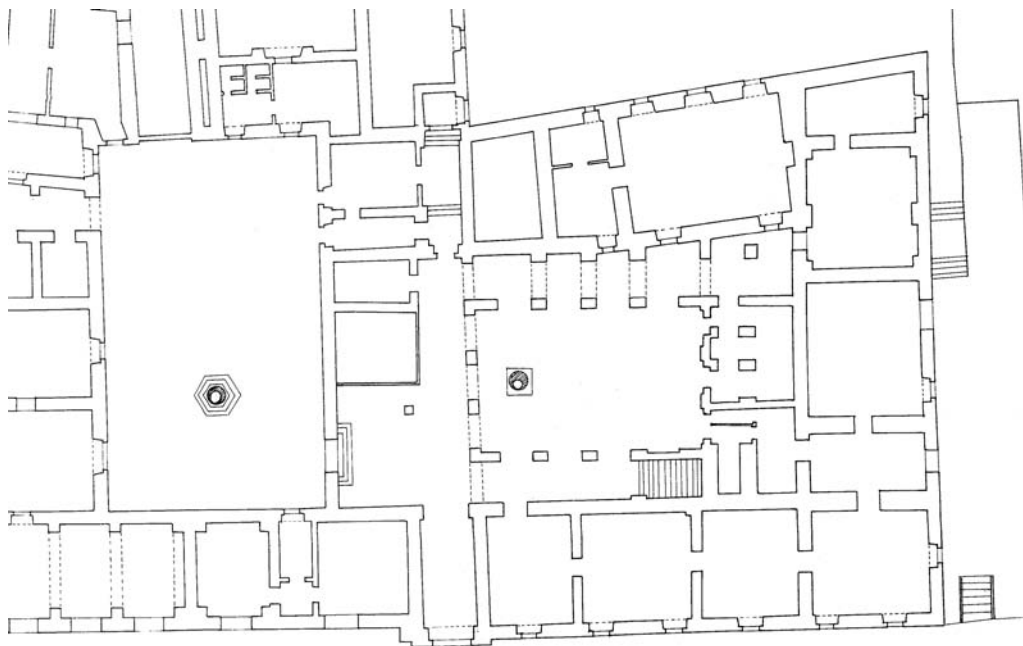

Pavuša
Vežić

Uz obnovu Kneževe palače u Zadru

Podatke iz arhivske građe o Kneževoj palači u Zadru proučavali su povjesničari 19. i 20. stoljeća. Zgrada, zapravo dvorana u njoj (*sala Maior Palatii*), spomenuta je u ispravi iz 1288. godine, kako je istaknuo Lorenzo Benevenia 1890. godine.¹

Giuseppe Sabalich pak, u svojoj rekao bih “maloj velikoj knjizi” o Zadru, 1897. godine zgradu je nazvao *Palazzo Pretorio*.² Tako je bilježena i na nekim starim planovima Zadra.³ Međutim, prije njih dobro je opisana u katastru Zadra iz 1421. godine što ga

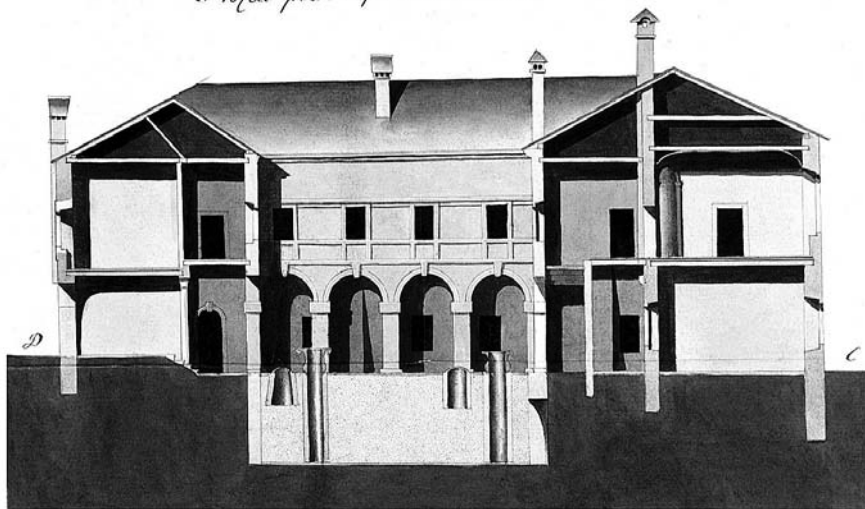
1 LORENZO BENEVENIA, A proposito di alcune iscrizioni lapidarie venete in Zara, *Annuario Dalmatico*, V (1890.), 152; NADA KLAIĆ – IVO PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.* (= *Prošlost Zadra II*), Zadar, 1976., 281.

2 GIUSEPPE SABALICH, *Guida archeologica di Zara*, Zara, 1897., 288–295.

3 IVO PETRICIOLI, *Stari Zadar u slici i riječi*, Zadar, 1999., 30 i 52–53.

a Sua Eccellenza Governator Civile e Comandante Militare Sig.^o Baron de Bradj.

Profilo preso sopra la linea D. C.

← Tlocrt Kneževe palače, stanje snimljeno prije rata 1991. godine, Planoteka Konzervatorskoga ureda u Zadru

↑ Frane Zavoreo, 1804. – presjek kroz dvorište Kneževe palače, Državni arhiv u Zadru

je proučio i objavio Stjepan Antoljak 1950. godine.⁴ Temeljem tamošnjih podataka i onih iz kartografske građe u Državnome arhivu u Zadru, Ivo Petricioli je izradio i 1966. godine objavio sažeti opis palače te precizan crtež katastarskih čestica i vlasnika u njezinom okruženju.⁵ Uz južno krilo označio je vrt – *zardinus comitatus Iadre*. Nacrte s početka 19. stoljeća proučavala je Marija Stagličić obrađujući klasicističku arhitekturu u Zadru, građevine među kojima je Kneževa palača svakako posebno važan primjer.⁶

Pedantna analiza arhitekture i arhitektonske plastike zgrade u svjetlu rezultata istraživanja povijesnih pisanih i grafičkih izvora pruža mogućnost za prepoznavanje ukupne slojevitosti palače. Tako male na vrata u dnu ulazne veže, s romaničkim oblikom i obradom dovratnika i luka nad njima, svjedoče o fizički sačuvanome dijelu *Velike palače* koju spominje isprava iz 1288. godine. U katastiku iz 1421. pak, uz ostale je podatke zabilježen i onaj o vrtu. Kao prostor sačuvan je i sada. O stanju palače u 15. stoljeću donekle nam govore grbovi. Dva su na kruni zdenca, prenese noj kasnije u Samostan sv. Frane, a jedan je na očuvanoj luneti kasnogotičkoga prozora na južnome krilu. Radi se o štitu s istim heraldičkim znakom: na gornjemu polju je glatka površina, a na donjemu tri koso položene grede koje raščlanjuju polje. Tako postavljene grede biljeg su na znaku mletačke porodice Valaresso. Neki njezini

4 STJEPAN ANTOLJAK, *Zadarski katastik 15. stoljeća, Starine*, 42 (1950.), 374.

5 IVO PETRICIOLI, *Lik Zadra u srednjem vijeku, Grad Zadar – presjek kroz povijest*, (= Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 11–12), Zadar, 1966., 164–165.

6 MARIJA STAGLIČIĆ, *Klasicizam u Zadru*, Zagreb, 1996, 14–19; KRASANKA MAJER JURISIĆ, *Arhitektura vlasti i suda – Vijećnice, lože i kneževe palače u Dalmaciji od 15. do 18. stoljeća*, Zagreb, 2017., 116–122.

članovi bili su visoko pozicionirani činovnici u Zadru. Federico Valaresso tu je bio knez 1483. godine.⁷ Njegovu vremenu moguće je pripisati neko preuređenje, a s tim i krune zdenaca koje upućuju na postojanje unutrašnjeg dvorišta. Palača ga je zacijelo imala i prije vremena Federica Valaressa. U 16. stoljeću dvorište je steklo trjemo-ve sa stupovima i kapitelima toskanskoga reda. Slični su onima na Kopnenim vratima Michelea Sanmichelija iz 1543. godine, ili još više onima domaćih klesara u klaustru Samostana sv. Frane iz 1556. godine, ili sličnima na Gradskoj loži Giangirolama Sanmichelija iz 1565., a srodni su i na bastionu Grimani, naatici iznad vrata, iz 1574. godine, te na portalu kuće Civalelli. Sve su to primjeri u Zadru,⁸ pa valja pretpostaviti

da je najvjerojatnije tijekom treće četvrtine 16. stoljeća preuređeno i dvorište među krilima naše palače. U 17. stoljeću pak, uz nju je s istočne strane prigradna Providurova palača. Godina 1607. uklesana je u natpisu na pročelju. Spajanjem dviju zgrada neki su zahvati zacijelo provedeni i na Kneževoj palači. O tome ponajviše jezikom stila govore odlike glavnoga portala. Obilježavaju ga kapiteli jonskoga reda. Oko 1600. godine srodne je klesao Tripun Bokanić za oltar u crkvi Samostana sv. Marije u Zadru,⁹ kasnije prenesen u katedralu sv. Anselma u Ninu, ili pak oni na portalu palače Fozze iz prve polovine 17. stoljeća.¹⁰

U cjelini, tokom srednjega vijeka Kneževu palaču su tvorila četiri krila s unutrašnjim dvorištem. Do njega je vodila

7 LORENZO FONDRA, *Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta che si venera in Zara*, Zara, 1855., 290.

8 PAVUŠA VEŽIĆ, Vrata Michele Sanmichelija u Zadru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 29 (2005.), 95–106.

9 DAVOR DOMANČIĆ, Bokanićev ninski oltar, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 10 (1956.), 211–216.

10 GIUSEPPE SABALICH, *Guida archeologica di Zara*, Zara, 1897., 205–207.

↙ Dvorište Kneževe palače, 2017., FOTO P. Vežić

↑ Reške između knauf-ploča i svodova u prizemlju palače, 2017., FOTO P. Vežić

spomenuta ulazna veža, “portun”, u prizemlju sjevernoga krila. U dvorištu je bila cisterna s dva zdenca. Kruna jednoga potječe iz 15. stoljeća, a drugoga, čini se, iz 16. stoljeća. Uokolo su stajala četiri trijema s kamenim stupovima i kapitelima toskanskoga reda, podignuta u 16. stoljeću. Povezani bijahu ravnim drvenim gredama i nad njima galerijama. Prostorije u prizemlju imale su gospodarsku namjenu. Na katu sjevernoga krila bila je Vijećnica, a nad njom i zvono koje je pozivalo vijećnike na sjednice Vijeća.¹¹ Podno južnoga krila bijaše spomenuti vrt.

Cjelokupnu prostornu strukturu palače početkom 19. stoljeća pedantnim arhitektonskim crtežima – tlocrtima prizemlja i kata te uzdužnim i poprečnim presjecima dvorišta – snimio je inženjer Frane

Zavoreo.¹² Njegovi su vrlo vrijedni nacrti zatečenoga, gotovo srednjovjekovnog, stanja palače neposredno prije njezine obnove, poput konzervatorskih podloga za izradu opsežnoga projekta preuređenja građevine. U tom smislu dokumentacija je zapravo uzoran primjer, gotovo bih rekao, moderno pripremljeni konzervatorski i arhitektonski postupak, ali načinjen prije više od dva stoljeća! Zahvaljujući Zavoreovim nacrtima, gotovo do u tančine poznajemo prostornu strukturu palače na samome početku 19. stoljeća, 1804. godine.¹³ Uza sve ostalo, i po tome ta dokumentacija ima vrijednost za proučavanje rane konzervatorske prakse u Zadru i Dalmaciji.

11 *Statuta ladertina – Zadarski statut* (prir. J. Kolanović i M. Križman), Zadar, 1997., 526–527, R–11.

12 MARIJA STAGLIČIĆ, Frane Zavoreo i pojava klasicizma u Zadru, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 18 (1979.), 227–228.

13 DAZD

Na tim podlogama Frane Zavoreo je izradio arhitektonski projekat koji je zadržao opisani osnovni raspored zgrade s četiri i nadalje jednokatna krila, a kao okosnicu među njima sačuvao je dvorište s trjemovima i cisternom. Umjesto toskanskih stupova koji su nosili spomenute galerije na katu, u dvorištu su sazidani robusni piloni povezani oblim lukovima, ali i rasterom ortogonalno postavljenih plitkih vijenaca među kojima su smješteni prozori na katu. Tako preoblikovani stariji trjemovi i nadalje su ostali ishodištem za cjelinu prostorne kompozicije palače. No, nad pilonima su do krova podignuti zidovi. Na katu više nije bilo vanjskih galerija. Na njihovome mjestu našli su se unutarnji koridori smješteni iza zidova, hodnici ispred prostorija u krilima palače. Velikim dijelom one su bile namijenjene za stan obitelji baruna Thomasa de Bradyja, austrijskoga

guvernera Dalmacije i Boke.¹⁴ Novo stubište, u kutu između sjevernoga i zapadnog krila, vodi s prizemlja na kat, na hodnik ispred Vijećnice, smještene upravo na mjestu gdje je bila i ona srednjovjekovna. Po Zavoreovim nacrtima iz 1817. godine stekla je skladno oblikovani interijer.¹⁵ U eksterijeru, s jedne i druge strane pročelja, na razini Vijećnice, istaknute su visoke monofore s balkonskim istakom, na njemu kanelirani pilastri s kompozitnim kapi telima i klasično profilirana arkada nad njima. Dva su to elegantna detalja klasiistički komponiranoga strogog lica zgrade koje se skladno nadovezuje na jednako

14 MARIJA STAGLIČIĆ, *Graditeljstvo Zadra od klasicizma do secesije*, Zagreb, 2013., 17.

15 MARIJA STAGLIČIĆ, Frane Zavoreo i pojava klasicizma u Zadru, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 18 (1979.), 231–232.

↓ Hodnik na katu Kneževe palače, 2017.,
FOTO P. VEŽIĆ

↑ Koncertna dvorana na katu Kneževe palače, 2017., FOTO P. Vežić

tako strogu jednostavnost oplošja u dvorištu i ljupkost stubišta. U tom nizu nažalost nedostaje *design* Zavoreove Vijećnice. No, svim tim elementima arhitekt je postigao vrijedan rezultat na samome pragu klasicističke arhitekture i njezinoga duha u oblikovanju prostora; *bio je napredan i suvremen u svim svojim idejama, rješenjima i projektima*, zapisala je Marija Stagličić 1979. godine. Sredinom i tokom treće četvrtine 19. stoljeća uslijedili su štukaterski radovi na stropovima dvorana prvoga kata. Godine 1870. palača je kao središnje mjesto gradske uprave prenamijenjena te postaje dijelom novoga administrativnog sklopa, austrijskog Namjesništva u Zadru, tj. sjedišta pokrajinske vlade za provinciju Dalmaciju, smještenog u dvije tada međusobno povezano palače.

U međuratnome razdoblju pak, s talijanskom vlašću ta funkcija je naravno

nestala, a ništa što bi je na dobar način zamijenilo nije učinjeno ni tada, pa niti kasnije, nakon Drugoga svjetskog rata, kada je zgrada makar dijelom poslužila kao *Dom kulture*. No, s vremenom je u odnosu na izvornu namjenu i kulturnopovijesni značaj potonula u zaborav i zapuštenost. Stoga je Narodni muzej 1984. godine organizirao izložbu *Kneževa i Providurova palača u Zadru – Zaboravljeni svjedoci povijesti*. Autorice Sofija Petricioli i Marija Stagličić već su naslovom istaknule činjenicu da palača nije dovoljno zbrinuta ni uređena te se u naravi o njoj ne vodi pravoga računa kao spomeniku kulture i povijesti Zadra.¹⁶ Na poticaj pjevačkoga društva *Petar Zoranić*, jednog od tadašnjih korisnika prostora u zgradi,

16 SOFIJA PETRICIOLI – MARIJA STAGLIČIĆ, *Kneževa i Providurova palača u Zadru – Zaboravljeni svjedoci povijesti*, katalog izložbe, Zadar, 1984.

Konzervatorski ured je organizirao arhitektonska i fotogrametrijska snimanja.¹⁷

Usljedi su ratna razaranja 1991. godine. U noći s 4. na 5. listopada palača je izravno gađana i pogođena sa šest topovskih granata (promjera 155 mm) te je za rata bila najteže oštećena građevina u Zadru.¹⁸ Odmah je preventivno zaštićena zahvatom kojega je organizirao Konzervatorski ured. Iza rata pak, uslijedila je dugotrajna obnova, s njom istraživanja, arheološka, geomehanička i statička, a potom opsežna sanacija narušenih konstrukcija. Uz njih, dakako, i specifični građevinski radovi, poput pritezanja zida na katu zapadnoga krila te ispravljanja njegova otklona od vertikale što je nastalo detonacijom granate, ili pak, djelomičnih prezidavanja zidova i njihova injektiranja. Uza sve to, odvijali su se konzervatorski radovi na otkrivanju zidnih struktura i zaštiti dijelova fresaka te restauriranju štukatura. Izrađeni su projekti za revitalizaciju zgrade i njezinu suvremenu namjenu.¹⁹ Zahvat je dovršen 2017. godine kada je palača konačno i useljena. Prostorije u prizemlju i na katu namijenjene su muzeju i koncertnoj

dvorani *Blagoje Bersa* te multimedijalnome prostoru. Ostvarena je dobra kombinacija novih sadržaja i funkcija, a time i uspješna revitalizacija značajnoga spomenika zadarske povijesti i graditeljskoga naslijeđa.

Obnova je krenula od ideje da Kneževa palača i dalje bude svojevrsni *Dom kulture*, ali sada proširen i na Providurovu palaču odnosno cjelinu bivšega Namjesništva.²⁰ Po tome je program kasnije dobio ime *Muzej 2 palače* te je ponajviše namijenjen okupljanju upravo svih odjela Narodnoga muzeja.²¹ Riječ je o vrlo složenom programu kojega zbog veličine prostora i raspoloživih sredstava nije bilo moguće izvesti u jednoj mahi. Stoga je revitalizacija Kneževa palače samo prva etapa zahtjevnoga muzeološkog posla u složenoj prostornoj i povijesnoj cjelini. Arhitektonske projekte za uređenje i provedbu prve etape te s njima osmišljene sadržaje izradili su arhitekti Iva Letilović i Igor Pedišić iz Zadra. Ukupan rezultat općenito je dobro prihvaćen od građana te u arhitektonskoj struci pozitivno ocijenjen.²² U svemu tome svakako je najvažnije postignuće činjenica da je Kneževa palača napokon obnovljena i da pruža dobre uvjete za odvijanje programa Narodnoga muzeja, u prvome redu njegovih likovnih priredbi, te jednako važnih programa Koncertnoga ureda, ali i ostalih djelatnosti u kulturnome životu Zadra.

Međutim, osvrnut ću se i na neka po mojoj osobnoj ocjeni neprimjerena rješenja koja su se "provukla" kroz projekte, očito u nedostatku dijaloga između arhitekata i konzervatora. Najgori učinak izostanka razgovora u cijelome procesu obnove, od projektiranja do izvedbe, čini upravo izgled dvorišta, u kojemu je uz prolaze među pilonima izvedena staklena pregrada. Time je nepotrebno onemogućeno

17 Snimanja na terenu i potom kartiranje grade u Zadru izveo je Zavod za fotogrametriju Građevinskoga fakulteta u Zadru. Snimci su iza rata poslužili kao fundamentalna podloga za izradu stručne dokumentacije za statičku i građevinsku obnovu konstrukcija te posebno za restauratorske radove na oštećenim stropnim štukaturama dvorana na prvome katu Kneževa palače.

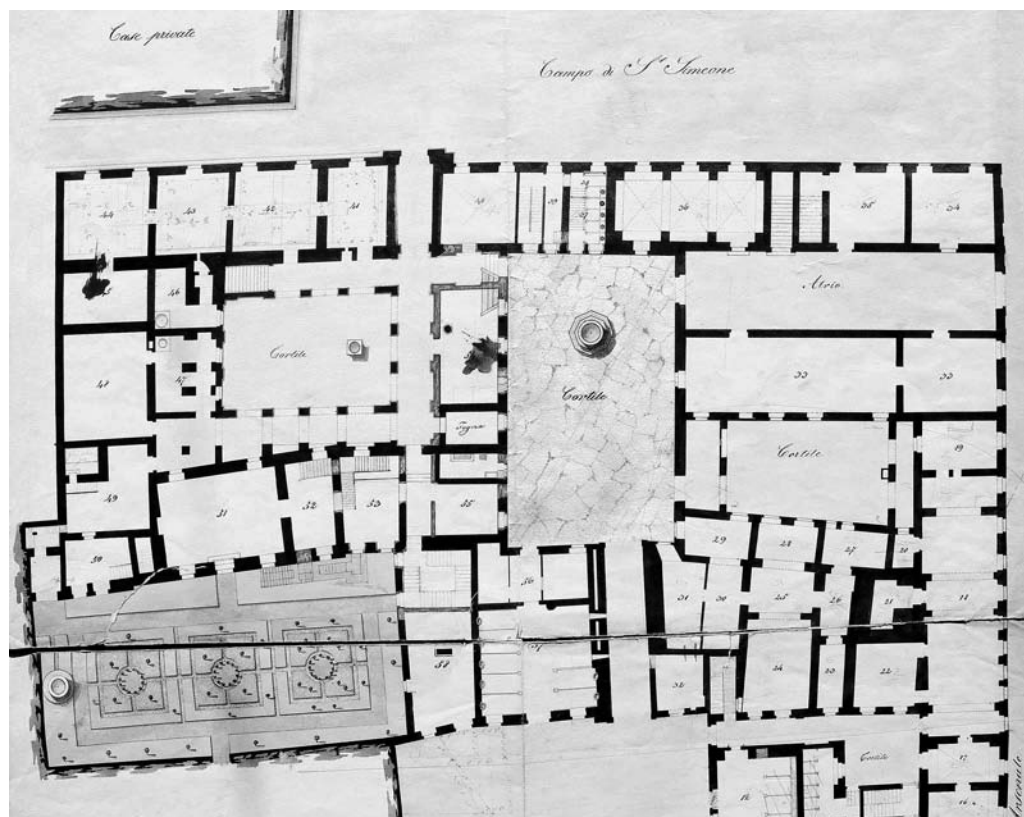
18 PAVUŠA VEŽIĆ, Zadar na mapi rata, *Dometi*, 25 (1992.), 1–2: 45–55.

19 Konzervatorska istraživanja i nadzor vodio je Konzervatorski ured u Zadru. Projekt statičke sanacije i nadzor građevinskih radova izvelo je poduzeće *D&Z* iz Zadra, a građevinske radove izvelo poduzeće *Duca* iz Zadra. Restauratorske radove izveo je Hrvatski restauratorski zavod iz Zagreba. Novac za cjelinu programa izvedenoga do sada putem svojih programa osiguralo je Ministarstvo kulture Republike Hrvatske te Grad Zadar putem svojih programa i uz pomoć europskih fondova.

20 Dokumentacija u Konzervatorskome uredu u Zadru.

21 *Muzej 2 palače* – 2 *Palaces Museum*, ur. M. Dujmović-Vuković i dr., Zadar, 2012.

22 MAROJE MRDULJAŠ, Tri zadarske adaptacije, *Oris* [posebno izdanje], Zagreb, 2018., 11–37.

↑ Kneževa palača s vrtom, dio širega plana Valentina Presanija iz 1832. godine, Državni arhiv u Zadru

slobodno kretanje iz natkrivenih trjemova prema središnjemu dijelu, onome pod vedrim nebom. Ti prostori zajedno tvore funkcionalnu cjelinu dvorišta, ali definiraju i prostornu kompoziciju zgrade s peristilom u jezgri. Protočna povezanost rubnih trjemova sa središnjim prostorom konstanta je u arhitekturi takvih kuća. Moguće ju je pratiti već od primjera u grčkoj i rimskoj antici pa kroz povijest europske arhitekture, osobito u renesansi i baroku, dakako i klasicizmu. Ta odlika i logika prostora bila je znana i Frani Zavoreu i on ju je svojim arhitektonskim rješenjem, naravno, poštivao. Stilske elemente pak, svojstvene svojem vremenu i dobu rane klasicističke arhitekture, Zavoreo je ponajviše izrazio, upravo potpisao, na plohamu

pilona i oplošja središnjega dijela dvorišta. Spomenutom pregradom baš je to dospjelo pod prigrađenu staklenu oplatu. Ona pak, ima svoj *design*, raster čeličnih profila u koje su uklađeni stakleni paneli koji rječnik klasicističke arhitekture stavljaju u drugi plan te zastiru refleksima svjetla na staklu. Blago rečeno, to nije samo neprimjereno očuvanom ambijentu dvorišta, nego i nekorektno, nekolegijalno prema graditelju koji je svojevremeno promišljao i oblikovao prostor, naslijeđeno djelo prošlosti koje za sadašnjost predstavlja povijesnu vrijednost i spomenik kulture.

Drugi primjer čini problematična upotreba novih oplata u prostorijama prizemlja i kata palače. Sve zidne stijene u prizemlju obložene su tzv. knauf-pločama.

↑ Vrt Kneževe palače, stanje 2017., FOTO P. Vežić

To je zapravo surogat za zanatsku obradu ziđa, omot prislonjen tek na koji centimetar do stvarnih ploha zidova. Premda valja priznati da je to rješenje omogućilo skrivanje stotina metara električnih instalacija, ono je nametnulo i nepotrebne široke reške između prigradenih oplata i oblina svodova u prizemlju – dilatacija koje su strane karakteru prostora.

Treći primjer odnosi se na izbor metalnih oplata od nehrđajućeg čelika, ploča od inoksa, kojima su obloženi prolazi između prostorija u prizemlju kao i stijene koridora na katu te oplošja stupova koji tamo odvajaju, a ujedno i povezuju, multimedijalnu dvoranu i hodnik pred njom. To kreativno rješenje nastalo je zbog činjenice da izvorna pregrada nije sačuvana. No, čini se da bi iste mogućnosti za opravdani minimalizam

u oblikovanju ploha omogućile i drvene stijene i stolarski zanat za koje pretpostavljam da bi se skladno uklopile u Zavoreov ambijent, osobito koridora ispred negdašnje Vijećnice i stana Thomasa de Bradyja. Ovako smo izloženi nepotrebnoj hladnoći metala. U Vijećnici pak, sada koncertnoj dvorani, sav trud uložen u restauraciju i dobar izgled obnovljene dvorane i štukatura u njoj narušen je s tri rešetkasta krana ugrađena pod samim stropom te na njima gusto poredanih mnogobrojnih elektonskih uređaja (reflektora, projektora, mikrofona, zvučnika), čini mi se nepotrebni, ili makar ne u tolikoj mjeri i na tako fiksiran način, za tako malenu prostoriju. Ovako je u njoj nastao zamjetni nesklad između arhitektonskoga ambijenta i preterane tehničke opreme.

Valja primijetiti da su dobru arhitekturu uvijek pratili dobri zanati. Za iznesene primjere mislim da se to ne može kazati. Međutim, važno je naglasiti, sav inventar spomenutih staklenih, gipsanih i limesnih oplata, kranova i aparata, nije fizički oštetio građevinske konstrukcije već je, slikovito govoreći, uz njih pričvršćen "sa četiri vide". Ipak, ne ostavlja dobar dojam.

Konačno, upravo su počeli prvi radovi na drugoj fazi programa *Muzej z palače* pa valja pretpostaviti da će *zardinus comitatus*

Iadre, koji je trebao biti obuhvaćen već prvom fazom, doći na red za prostorno i hortikulturno uređenje u drugoj. Nažalost, do sada nije uređen. Međutim, vrt je zaista značajan dio cjeline u sklopu tako važne građevine iz zadarske prošlosti. Zaželjeti je također, upravo radi te prošlosti, ali i sadašnjosti!, da Gradsko poglavarstvo, makar u svečanim prigodama, recimo za *Dan Grada*, održi svoju sjednicu u matičnoj dvorani, *in sala Maiori Palatii*, u Vijećnici *Velike palače* zadarske komune. x